

**De politiek van
het gezin:
een marxistische
visie**

door

M. Abicht

Inleiding

In de laatste decennia zijn in de westerse wereld nieuwe gezinsvormen en nieuwe persoonlijke verhoudingen tot uiting gekomen. Dit kan aangetoond worden door een toenemende graad van echtscheidingen, een daling in het geboortecijfer, en , althans in de Verenigde Staten, een stabilisatie in het aantal mensen die hertrouwen, en een daling in het aantal eerste huwelijken. Deze trends worden soms samengevat als "het verval van het gezin". Daartegen is de mening gekomen van een aantal socialistische feministen in de jaren 1970 dat de kleine gezinsvorm (vader, moeder, kinderen) integraal deel uitmaakt van de kapitalistische structuur en dat het verval van het kleine gezin met een het verval van het kapitalisme aanduidt. In dit artikel, dat geschreven werd in Amerika en vooral steunt op Amerikaanse gegevens, willen we deze analyse grondig bekijken en een alternatieve interpretatie geven van een theoretisch marxistisch perspectief waarmee deze nieuwe vormen van samenleven kunnen begrepen worden.

Wat wij poneren is dat deze ontwikkeling in de twintigste eeuw een progressieve ontwikkeling kan zijn; zij kan gezien worden als een evolutie die teweeggebracht wordt door de sociaal-ekonomische kondities van een overgang van laat-kapitalisme naar socialisme en tegelijkertijd deze kondities actief beïnvloedt. We willen nochtans meerdere historische vragen stellen, aangezien de trends die we waarnemen in de gezinsstructuur niet automatisch zullen leiden tot socialisme.

Hier verschilt ons standpunt van dat van twee aktuele politieke richtingen: a) het standpunt van degenen die beweren dat de wederopbouw van het kleine gezin een noodzakelijk element is in de revolutionaire strijd; en b) het standpunt van de feministische groepen die de slogan "weg met het gezin" als een progressieve slogan lanceren.

Onze visie is dat het gezin aan het evolueren is, niet aan het vervallen, en dat de evolutie van de produktieve krachten van de kapitalistische maatschappij - met haar technologische wijziging in geboortebeperving, abortus, sociale mobiliteit en de monetaire basis voor meer individueel wonen - nieuwe vormen van gezinsstructuur heeft teweeggebracht. We zien deze technologische wijzigingen als de basis voor de ontwikkeling van het "vrije individu", dat volgens Marx nodig is voor een socialistische maatschappij.

Het breder historisch perspectief waarin we deze evolutie zien plaatsgrijpen is het marxistisch perspectief van de drie stadia: het eerste stadium, gekenmerkt door de afhankelijkheid van het individu voor zijn bestaan; het tweede stadium, gekenmerkt door onafhankelijkheid van het individu maar gebaseerd op materiële afhankelijkheid, d.w.z. dat personen produkten maken voor de ruil, meer dan voor het onmiddellijk gebruik; het derde stadium -dat nog niet gerealiseerd is - waarin het individu volledig deel heeft aan het maatschappelijk welzijn.

In dit artikel zullen we het argument naar voor brengen dat Amerika en de westerse wereld in de twintigste eeuw in het tweede stadium is. Dit kan aangetoond worden met statistieken van het bevolkingsbureau. Het belang van dit argument ligt in het feit dat Marx dit tweede stadium zag als een noodzakelijke voorwaarde voor de ontwikkeling van het derde stadium. Meer in het bijzonder willen we aspecten vinden van het tweede stadium die kunnen leiden tot het derde stadium van socialisme/kommunisme. We willen er nochtans de nadruk op leggen dat deze theorie zal moeten getoetst worden aan de realiteit. We willen vooral vragen stellen die van belang zullen zijn voor de socialistische feministische beweging. Het is een voorlopige stellingname, tot dewelke anderen kunnen toetreden of die ze kunnen betwisten. Op die manier zullen we een realiseerbare theorie voor het socialistisch feminisme helpen verwezenlijken.

We hebben dit artikel in twee delen verdeeld:

- a) wat is de geschiedenis van het gezin vanuit een marxistisch standpunt en
- b) hoe ziet het gezin eruit vandaag?

GESCHIEDENIS VAN HET GEZIN: een marxistische visie.

In de inleiding hebben we verwezen naar een ontwikkeling van de menselijke verhoudingen in drie stadia. Marx heeft deze ontwikkeling geschetst in zijn notities "Grundrisse" (1):

Verhoudingen van persoonlijke afhankelijkheid (aanvankelijk totaal spontaan) zijn de eerste sociale vormen waarin de menselijke produktieve capaciteit zich ontwikkelt, maar enkel in beperkte mate en op geïsoleerde plaatsen. Individuële onaf-

1. Karl Marx: "Grundrisse" (1857-58), fragment uit de Engelse vertaling van Martin Nicolaus; Vintage, 1973, p. 158.

hankelijkheid gebaseerd op materiële afhankelijkheid is de tweede grote vorm, in dewelke een systeem van algemeen sociaal metabolisme, van universele verhoudingen, van globale behoeften en universele capaciteiten, voor de eerste maal gevormd wordt. Vrije individualiteit, gebasserd op de universele ontwikkeling van individuen en op het ter beschikking stellen van hun gemeenschappelijke sociale produktiviteit als hun sociaal bezit, is het derde stadium. Het tweede stadium kreëert de kondities voor het derde stadium.

Dit citaat is de basis van onze stellingname en in dit deel willen we trachten deze ingewikkelde verklaring van Marx in het kort uit te leggen. Op te merken valt dat we willen vermijden deze stadia statisch te bekijken. Ze zijn eerder ontwikkelingen die in bepaalde perioden domineren. De geschiedenis ontwikkelt zich om een ongelijke manier voor verschillende gemeenschappen en zelfs voor verschillende sectoren van elke maatschappij. Deze stadia lopen dus in mekaar, en zijn niet scherp gescheiden. Inderdaad, voor het grootste gedeelte van de voorbije honderd jaar kunnen we een vermenging zien van de eerste twee stadia.

Het eerste stadium

In het begin van het menselijk bestaan was er een schaarste aan voedsel en een laag niveau van technologische ontwikkeling. Daarom moesten de mensen zich aaneensluiten in de strijd voor het bestaan. Dit stadium wordt soms het "primitieve kommunisme" genoemd. In het begin van deze periode konden de mensen alleen voldoende produceren voor hun eigen konsumptie. Er was geen overschot. Men was zeer direkt aangewezen op de grotere groep (stam, dorp, gens, enz.). De biologisch verwante groep maakte een eenheid uit en produceerde voor eigen verbruik; hij produceerde enkel "verbruikswaarde". Gedurende dit eerste stadium was er een differentiatie van de taken voor de mannen en de vrouwen, maar deze taken werden gelijk gewaardeerd, precies wegens hun gebruikswaarde voor de kollektieve konsumptie.

Eén van de belangrijkste ontwikkelingen in het eerste stadium was het begin van de controle op de natuurkrachten. De mensen bouwden een plaats om te wonen, ze temden dieren, bakten potten, haalden grondstoffen uit de aarde, en ontwikkelden gereedschappen die hun produktiviteit verhoogden. Naarmate de mensen meer produceerden dan ze verbruikten, begon zich een overschot op te stapelen. Deze ontwikkeling ging in een

verschillend tempo voor de verschillende maatschappijen. Dit verschafte de basis van de slavernij. Deze ontwikkeling vond ook plaats met een verschillend tempo voor de twee geslachten, wat de basis verschafte voor het patriarchaat (2).

Diegenen die het overschot in handen kregen, hetzij door eigen produktie, hetzij door toeëigening, hadden een grotere graad van controle over hun bestaan. Ze konden meer comfortabel leven en konden hun weelde gebruiken om nog meer te verwerven. Wat daarop volgt in de loop van de geschiedenis van de mensen is in grote mate het verloop van de strijd om de controle over de surplus-produkten.

Aangezien dit surplus de basis verschafte voor macht in de handen van bepaalde groepen of individuen had de persoonlijke afhankelijkheid in dit stadium dikwijls de uitbuiting als gevolg. In het systeem van slavernij bijvb. waren slaven een direkt bezit. In het feodale systeem waren ze vrij maar direkt gebonden aan een stuk grond en aan de willekeur van de leenheer.

Wat gebeurde er met de verwantschapsgroep in deze periode? Onder de slavernij werden de verwantschapsgroepen uit elkaar gerukt, terwijl in de feodale periode de families opnieuw bijeengebracht werden als eenheden van man-vrouw en hun kinderen. Deze families hadden een patriarchale structuur, die een weerspiegeling was van de hiërarchische structuur van de feodale maatschappij. De oorzaak hiervan ligt, zoals gezegd, in de ongelijke ontwikkeling van surplus en macht voor de twee geslachten. Bovendien waren de vrouwen nog meer persoonlijk en materieel afhankelijk dan de mannen omwille van hun reproductieve funkties, die nog niet volledig onder controle waren.

Doorheen heel de geschiedenis, en tot op heden, bestaan er agrarische maatschappijen die in dit eerste stadium verkeren en die hun produktie organiseren volgens verwantschapsgroepen.

Het tweede stadium

De historische ontwikkeling van de eerste naar de tweede periode kwam langzaam tot stand. In dit tweede stadium is er een relatieve graad van persoonlijke onafhankelijkheid: het individu hangt niet direkt af van

2. F. Engels: De oorsprong van het gezin, van de partikuliere eigendom en de staat.

anderen voor zijn bestaan. De afhankelijkheid is indirect door een uitwisselingssysteem, een markt-ekonomie. Een nieuwe klasse van handelaars en zelfstandigen werd gekreëerd door het toenemen van de handel in de Middeleeuwen. Deze klasse van handelaars zag dat ze door een beter ontwikkeld marktsysteem, meer rijkdom kon verzamelen en op die manier de macht van de feodale heersende klasse uitdagen. Inderdaad, de klasse van handelaars behaalde uiteindelijk de overwinning op de feodale heren. Deze strijd leidde tot een nieuwe produktiewijze, het kapitalisme, dat een voorwaarde was voor de ontwikkeling van het tweede stadium.

Het kapitalisme kwam tot stand en bleef zich ontwikkelen langs een soepeler systeem van handel, technologie en akumulatie van surplus, maar ook door een nieuw monetair systeem op internationale basis. Nu konden waren uitgewisseld worden voor geld en de direkte ruilhandel van goederen vervangen (3). Dit uitgebreide uitwisselingssysteem maakte het voor sommige mensen mogelijk zichzelf terug te trekken uit de produktie van alle goederen die nodig waren voor hun eigen gebruik. Ze konden zich toeleggen op de produktie van één waar, die tegen geld kon uitgewisseld worden, dat op zijn beurt kon uitgewisseld worden voor de noodzakelijke produkten. Uitwisseling had vroeger bestaan in bepaalde vormen, maar het is pas onder het kapitalisme dat de produktie van waren als ruilprodukten de overwegende vorm van produktie wordt in de maatschappij.

Een dergelijke uitwisseling van waren kan alleen plaatsvinden als er een wel-ontwikkelde arbeidsverdeling is: ik maak dingen die jij nodig hebt, maar die jij niet produceert, en jij vervaardigt dingen die ik nodig heb, maar die ik zelf niet produceer. Onze wederzijdse afhankelijkheid in deze periode is niet direkt: ze wordt bepaald door de markt. We hebben mekaar nodig, maar we kennen mekaar niet.

Als uitwisseling gebeurt door ruilwaarde en geld, dan veronderstelt dat de volledige afhankelijkheid van de producenten onderling, samen met de totale isolatie van hun privé-belangen, zowel als een sociale arbeidsverdeling waarin een eenheid en een wederzijdse aanvulling bestaan in de vorm van een natuurlijke relatie, als het ware buiten het individu en onafhankelijk

(3) In dit artikel gebruiken we "waar" als een produkt dat bestemd is voor de ruilhandel, terwijl "goederen" bestemd zijn voor eigen gebruik.

van hem. De druk van algemene vraag en aanbod maakt het verband tussen wederzijds onverschillige groepen mogelijk. (4)

Deze wijzigingen in de organisatie van produktie en uitwisseling oefenden een grondige invloed uit op het gezin. Het belangrijkste gevolg van deze periode van industrialisatie en urbanisatie was de scheiding van arbeidsplaats en woonplaats. Deze scheiding ligt aan de basis van de aliënatie van het individu. Produktieve noden en persoonlijke behoeften waren nu twee afzonderlijke sferen, die dikwijls in konflikt kwamen met elkaar. Bovendien, als zo'n konflikt zich voordeed kreeg het individu de indruk dat dit een persoonlijk probleem was eerder dan een sociaal probleem. Tegen dit verschijnsel hebben marxisten gereageerd door alle persoonlijke problemen te projekteren als maatschappelijke problemen, en door de revolutie als oplossing voor alles te stellen. Aan de andere kant hebben niet-marxisten vaak de extreme positie ingenomen dat persoonlijke konflikten moeten gezien worden als neuroses die alleen door psychoanalyse kunnen opgelost worden. De weinige auteurs die een poging gedaan hebben om deze twee stellingnamen te integreren (bv. Wilhelm Reich, Erich Fromm, Juliet Mitchell, Eli Zaretsky) hebben nog geen doorslaggevende invloed gehad op de socialistische beweging.

De scheiding tussen het openbaar en het privé bestaan heeft verder een kwalitatieve verandering teweeggebracht in de arbeidsverdeling tussen man en vrouw. In het tweede stadium zijn het meestal de mannen die de produkten voor uitwisseling geproduceerd hebben, terwijl de vrouwen meestal verbruikswaarde produceerden. Vrouwen en kinderen zijn in grote mate uitgesloten uit de direkte verhouding tot de produktiemiddelen. Sommige marxisten (zoals Wally Secombe (5)) beweren dat de onderdrukking van de vrouwen en de kinderen precies in dit feit ligt. Niet alleen was er een arbeidsverdeling in heel de maatschappij teweeggebracht tussen de publieke en de private sfeer, maar ook was er een scheiding tot stand gekomen tussen het individu en het gezin.

(4) Karl Marx: "Grundrisse" (1857-58), fragment vertaald uit de Engelse uitgave van Martin Nicolaus; Vintage, 1973, p. 158; in franse vertaling: "Fondements de la Critique de la Politique Economique"; éditions Anthropos, Parijs, 1967, 2 delen. In pocketuitgave bij éditions 10/18.

(5) Wally Secombe: "The housewife and her labour under capitalism", in New Left Review, 83, jan.-febr. 1973.

Het gevolg van deze ontwikkelingen was dat het individu zichzelf begon te zien als een doel op zich: het tijdperk van "vrijheid en gelijkheid" was begonnen. Nochtans was deze vrijheid, deze individualiteit en gelijkheid onder het kapitalisme alleen een schijnvorm en geen echte waarde. De verdeeldheid tussen man en vrouw, oud en jong, handarbeid en hoofdarbeid, arbeidersklasse en heersende klasse, is van nature gericht op conflicten. En het gezin is het voornaamste toevluchtsoord geworden voor deze conflicten.

Hoewel het duidelijk is dat het westerse kapitalisme niet de voorwaarden schept om die vrijheid en gelijkheid mogelijk te maken, toch blijft het kapitalisme de ideeën van vrijheid en gelijkheid verheerlijken. Deze ideologie - zoals elke ideologie - is een weergave en een verdraaiing van de realiteit; het is een belangrijk onderdeel van de instandhouding van het kapitalistisch systeem. In de mate dat het gezin die ideologie in het leven houdt, moet men zeggen dat het gezin een belangrijke rol speelt in het behoud van het kapitalisme.

De kapitalistische ideologie van het gezin als een vrije instelling is korrekt in de mate dat individuen hun huwelijkspartners kiezen en vrijwillig een kontrakt aangaan met elkaar. Die ideologie is vals in de mate dat man en vrouw dat kontrakt aangaan op grond van zeer verschillende kondities en met voorbestemde rollen. Binnen het gezin wordt het werk van de huisvrouw bepaald in termen die buiten de marktverhoudingen liggen, terwijl de man verantwoordelijk is voor een loon bepaald door de markt. In een maatschappij waarin waarde bepaald wordt door geld, is het werk van de vrouw in huis (hetzij als huisvrouw, hetzij als arbeider) minder gewaardeerd dan het werk van de man. Als gevolg hiervan kan er geen gelijke uitwisseling plaatsvinden tussen hen (6). Hoewel zowel de man als de vrouw binnenshuis en buitenshuis kunnen werken, is het de identiteit van de vrouw die voornamelijk bepaald is door haar huiselijke rol.

Welke functies vervult de vrouw in het gezin onder het kapitalisme? Het gezin produceert, reproduceert, en onderhoudt de arbeidskracht voor de kapitalisten. Het zorgt niet alleen voor de biologische behoeften van de arbeider, maar ook voor zijn/haar emotionele behoeften. Of de vrouw al of niet tewerkgesteld is, het is haar opdracht te zorgen voor de fysische, psychologische en seksuele noden van haar man, haar kinderen en haarzelf. Haar, eerder dan het sociale systeem, kunnen verwijten toe-

(6) Wally Secombe, op.cit.

gestuurd worden als aan deze noden niet voldaan is. Bovendien is het de opdracht van de vrouw tijdens een economische crisis het loon van haar en/of haar man uit te rekken en haar eigen werk in het huishouden uit te breiden eerder dan hogere lonen te eisen. Als de man werkloos is interpreteren hij en zijn vrouw dit feit dikwijls als hun persoonlijke fout eerder dan als een fout van het systeem. Als het soms tijdens een staking gebeurt dat de vrouwen een reaktionaire rol spelen, dan is het omdat zij zich persoonlijk verantwoordelijk voelen voor de gezondheid van hun gezin.

We blamed it on each other
We blamed it on ourselves,
We did not know another class of people
Had stolen their great wealth.

And still the sadness lingers on
My heart still feels the pain
That night when he stormed out the door
Into the pouring rain,
He said our life was hopeless
The whole thing was one big mistake
A wife and kids was too great a burden
I thought my heart would break.

(Tekst van een lied "Who's to Blame?" gezongen door een linkse Amerikaanse zanggroep Prairie Fire)

In vertaling:

We hebben mekaar de schuld gegeven
We hebben onszelf de schuld gegeven,
We wisten niet dat een andere klasse van mensen
in feite hun grote rijkdom gestolen had.

En toch blijft de droefheid aanslepen
Mijn hart blijft de pijn voelen
Die avond als hij de deur uitliep
in de gietende regen,
zei hij dat ons leven hopeloos was,
dat de hele zaak één grote vergissing was,

een vrouw en kinderen waren een te grote last.
Ik dacht dat mijn hart ging breken.

Kapitalisten redden zich dikwijls uit de knel van een economische crisis door de vrouwen te behandelen als een reserveleger van arbeidskrachten. De werkloosheid van de vrouwen wordt gezien als sekundair of marginaal, aangezien hun belangrijkste rol die is van het gezin. In tijden van economische bloei kunnen huisvrouwen gemanipuleerd worden door de konsumptie. Onder het kapitalisme is de sfeer van de konsumptie gescheiden van de produktiesfeer. Hieruit volgt nochtans niet dat producenten en konsumenten verschillende mensen zijn. Zowel vrouwen als mannen zijn producenten en konsumenten, maar de kapitalistische ideologie identificeert vrouwen als konsumenten en mannen als producenten. Vrouwen beschuldigen mannen van de ontoereikendheid van de lonen, terwijl de mannen de vrouwen beschuldigen van onbekwaam bestuur van het huishouden. Het kapitalisme heeft van deze valse voorstellingen geprofiteerd.

Ondanks deze ideologie kunnen er zekere ontwikkelingen zijn binnen het kapitalisme die de vrouw als producent aanmoedigen. Jean Gardiner (7) heeft de voorwaarden geanalyseerd onder dewelke het behouden van de huishoudelijke arbeid als de voornaamste funktie van de vrouw al dan niet winstgevend is voor het kapitalisme. Wat belangrijker is, is te onderzoeken hoe de status, of de waarde van de vrouw binnenshuis overgedragen wordt in de economische sfeer. Zij meldt zich aan op de arbeidsmarkt en wordt aanzien als vrouw en niet als arbeidskracht. Als gevolg van dit feit zullen de vrouwen nooit "gelijke" krachten zijn op de arbeidsmarkt zolang hun traditionele rol en imago in het gezin behouden blijven. Het besluit dat hieruit dient getrokken te worden is dat de vrouwen zich als huisvrouwen evengoed moeten organiseren als vrouwen op de arbeidsmarkt. Zolang de arbeidster zichzelf heel anders ziet dan de huisvrouw en omgekeerd zullen hun gemeenschappelijke belangen op lange termijn niet duidelijk zijn en zal er zich geen grote solidariteit tussen hen ontwikkelen.

Volgens eenzelfde gedachtengang zijn er groepen binnen de feministische beweging die de vraag gesteld hebben of vrouwen een loon moeten eisen voor hun huishoudelijk werk. Zou het huishoudelijk loon het kapitalisme bevorderen of schaden? En wie zal er betalen voor dit loon? Rond deze

(7) Jean Gardiner: "Women's Domestic Labour"; in *New Left Review*, 89, jan.-febr. 1975.

vraag hebben uitvoerige debatten plaatsgevonden zowel in de Verenigde Staten als in Europa (8). In Europa wordt de eis van "loon voor de huisvrouw" op sommige plaatsen gebruikt als een middel om vrouwen te organiseren, terwijl deze slogan in Amerika weinig ingang gevonden heeft.

Hoewel verschillende pogingen gedaan zijn om de waarde van de huisvrouw af te meten in monetaire termen, is dit onmogelijk gebleken. Het produkt van de huisvrouw heeft geen ruilwaarde; er kan daarom geen prijs aan gegeven worden. Evenmin is het mogelijk in economische termen om te zetten wat de winst of het verlies zou zijn voor het kapitalisme als het kleine gezin zou verdwijnen. Liever dan ons bezig te houden met deze abstracte debatten, geven we er de voorkeur aan de aktuele vormen van samenleven in het tweede stadium, waarin wij ons nu bevinden, te gaan onderzoeken en ons de vraag te stellen of deze aktuele vormen voorwaarden kunnen zijn voor een ontwikkeling naar het socialisme toe.

HET GEZIN VANDAAG

Vooraleer de gegevens over het hedendaagse gezin aan te duiden, willen we er wel op wijzen dat de statistieken terugslaan op Amerikaanse bronnen en dus direkt geldig zijn voor de Amerikaanse maatschappij van vandaag. In de mate dat de overige landen van de westerse, geïndustrialiseerde wereld het voorbeeld van Amerika op de voet volgen in hun demografische en sociologische ontwikkeling, zijn deze statistieken ook betekenisvol voor West-Europa.

Als bronnen van informatie kan men ofwel regeringsstatistieken nemen, ofwel putten uit zijn eigen ervaring. Hoewel geen van deze bronnen volledig vrij zijn van vooringenomenheid, menen we toch met een graad van zekerheid te kunnen zeggen dat een aanzienlijk deel van de Amerikaanse bevolking vandaag verkiest te leven op een manier die niet direkt overeenstemt met de normen van het kleine gezin. Het kleine gezin wordt gewoonlijk bepaald als het geheel van vader, moeder en kinderen (liefst twee kinderen, en liefst een zoon en een dochter), maar de term "familie" of "gezin" betekent niet meer noodzakelijk en uitsluitend het ge-

(8) zie de diskussie in "Radical America", Vol. 7, 4 en 5; en voor de Italiaanse stelling van Mariarosa Dalla Costa, Women and the subversion of the community, zie "Radical America", Vol.6,1,pp.67-102.

heel van twee generaties, ouders en kinderen. Zelfs het Amerikaanse bureau van volkstelling heeft de definitie van gezin gewijzigd: een gezin is een groep van individuen, die ofwel door bloed, ofwel door huwelijk, ofwel door adoptie verwant zijn. Een huishouden daarentegen is gedefinieerd als één of meerdere personen die in één huishouden wonen.

Nationale enquêtes in de laatste decennia hebben uitgewezen dat er een belangrijke daling is in het percentage van huishoudens die gezinnen zijn: tussen 1940 en 1974 is dat percentage verminderd van 92,0 tot 78,8 percent. Dit betekent dat er meer en meer mensen ofwel alleen wonen, ofwel verkiezen met mensen samen te wonen met wie ze niet verwant zijn door bloed, huwelijk of adoptie. In feite tonen de bevolkingsstatistieken van Amerika aan dat de grootste stijging binnen de groep huishoudens tussen 1970 en 1974 ligt in de huishoudens aan wie één persoon aan het hoofd staat, of die bestaan uit mensen die niet verwant zijn: in 1974 waren er in 21 % van alle Amerikaanse huishoudens alleenstaande personen gezinshoofden, een stijging van 25 % tegenover 1970. We willen erop wijzen dat deze alleenstaande personen niet alleen te vinden zijn onder de jeugd, maar ook veel onder oudere mensen, mensen van de derde leeftijd.

Men moet er wel rekening mee houden dat de sociale klasse waartoe men behoort een invloed kan hebben op de statistieken van huwelijk en echtscheiding. Men toont soms aan met cijfers dat het aantal scheidingen hoger ligt bij de armere lagen van de bevolking dan bij de rijken. Vooreerst hoeft men bij de armen niet samen te wonen om financiële redenen, en ten tweede, is het aantal scheidingen "van tafel en bed" groter bij de arme mensen omdat ze het geld niet hebben voor een wettelijke scheiding. Op lange termijn is de trend meer een lager percentage van echtscheidingen tijdens een economische crisis dan tijdens een economische bloei. In het licht van deze factoren moet men de statistieken van echtscheiding altijd zorgvuldig bekijken: ze zijn soms te hoog en soms te laag. Ondanks deze problemen schijnt het vast te staan dat er sinds 1955 een duidelijke verhoging is in het aantal echtscheidingen en ook een stabilisatie in het aantal eerste huwelijken. In de jaren 1970 is het aantal tweede en derde huwelijken in Amerika zelfs gaan dalen. Deze trends duiden aan dat het huwelijk in zijn traditionele vorm gekontesteerd wordt door een groot aantal mensen.

Onder gescheiden en gehuwde vrouwen wordt meer en meer de meisjesnaam terug aangenomen in plaats van de naam van de echtgenoot. In Amerika

willen ongehuwde zowel als gehuwde vrouwen aangesproken worden met dezelfde titel "Ms." ("mevrouw"). Bovendien worden huwelijken gesloten tussen mensen van hetzelfde geslacht. Homofielen vragen het recht wettelijk te kunnen trouwen en kinderen te adopteren. Kortom, men kan zeggen dat in de laatste tijd het traditionele concept van het huwelijk in twijfel getrokken wordt door verschillende lagen van de bevolking: jonge mensen die samenleven zonder huwelijk, oudere gepensioneerde mensen, de beweging voor de homofilie en de vrouwenbeweging.

Wat zijn nu de trends in die gezinnen - die nog altijd de meerderheid uitmaken - die er de voorkeur aan geven kinderen te hebben? Het geboortecijfer is al een tijdlang aan het dalen in heel de geïndustrialiseerde wereld. In de Verenigde Staten is het gedaald van 17,5 per duizend in 1971, tot 14,9 in 1974. Kontraceptiva zijn meer beschikbaar geworden, hoewel men daarom nog geen direct verband kan leggen tussen kontraceptiva en een verlaagd geboortecijfer. In Amerika heeft de legalisatie van abortus ertoe bijgedragen dat er nu kleinere gezinnen zijn en ook dat het aantal "plotse, onverwachte" huwelijken verminderd is. Het aantal wettelijke aborties per 1.000 geboorten bedroeg 52 in 1970 en 143 in 1971, terwijl het in 1972 184 geworden was. Vrijwillige sterilisatie wordt in de laatste jaren ook gemakkelijker aanvaard. Het resultaat van al deze trends heeft het gemiddeld aantal ongewenste kinderen per koppel van 0,20 in 1961-65 gebracht op 0,10 in 1966-70. Dit betekent dat gezinnen in het algemeen minder kinderen wensen en dat ze bereid zijn de nodige stappen te nemen om dat doel te bereiken, hoewel goedkope en veilige contraceptieve methodes voor iedereen nog geen realiteit zijn. Er is ook een tendens naar meer gezinnen zonder vader (in Amerika positiever "single parent families" genoemd). Het percentage families met een vrouwelijk gezinshoofd steeg onder de blanke Amerikanen van 9 % in 1955 tot 9,6 % in 1973, en onder de zwarte Amerikanen in dezelfde tijdspanne van 20,7 tot 34,6 %. Om dit verschil tussen de zwarte en blanke bevolking uit te leggen komen verschillende factoren in aanmerking: bijvoorbeeld het reglement van de openbare onderstand dat er geen man in huis mag zijn, de hoge graad van werkloosheid die de zwarte mannen dikwijls op de dool stuurt, en het racisme waardoor zwarte gezinnen niet samen kunnen leven ook als ze dat willen. Daarom moet men er zich voor hoeden deze demografische trends te aanzien als het gevolg van een vrije keuze: voor heel veel mensen bestaat die keuze niet.

Die keuze bestaat wel in grotere mate in de middenstandsgezinnen. Daar hebben ongehuwde en gescheiden moeders zelfs een organisatie opgericht

met de naam "Parents without Partners" (ouders zonder partners) om hun problemen als alleenstaande vrouwen en moeders te bespreken. Het fenomeen van de alleenwonende persoon is ook al uitgebaat en uitgebuit door de industrie: er worden speciale vakanties belegd waar alleenstaande mannen en vrouwen een partner kunnen vinden; computers worden aan het werk gesteld om partners samen te brengen die bij elkaar passen, speciale appartementsgebouwen voor alleenstaande personen worden voorzien, enz. Er is nu een heel nieuwe markt, nieuwe winsten: de markt van de alleenstaande, "swinging" mensen.

Het zijn nochtans niet alleen jonge mensen die er de voorkeur aan geven alleen te gaan wonen. Veel oudere vrouwen, vrouwen van "de derde leeftijd" leven alleen wegens het feit dat zij meestal langer leven dan de mannen. Het "inwonen" bij de gehuwde kinderen wordt minder populair. Er is een interessant economisch aspekt bij dit verschijnsel. De ervaring heeft uitgewezen dat de vrouw van de derde leeftijd een kleinere premie krijgt van de sociale verzekering als ze gehuwd is of hertrouwd dan als ze alleen staat. Daarom gaan nu meer en meer oudere vrouwen ofwel alleen wonen ofwel samenwonen met een man zonder te hertrouwen. Organisaties zoals die van de "Gray Panthers" in de U.S. en die van de Derde Leeftijd in België beginnen nu meer en meer de aandacht te trekken op de rechten van de oudere mensen in een maatschappij die volledig gericht is op de jeugd. Met deze evolutie gaan deze mensen het beeld vervolledigen dat we tot hiertoe geschetst hebben: een zoeken naar een waardig, zinvol bestaan, in welke vorm dan ook.

In dit zoeken naar zelf-aktualisatie en vrije individualiteit kan men een richting zien die Marx aangeduid heeft in zijn visie van het derde stadium in de historische ontwikkeling van de mensheid. Hier willen we de nadruk leggen op twee punten: ten eerste, de trends die we beschreven hebben zijn niet van nature progressief of revolutionair. Revoluties gebeuren zomaar niet, die moeten gemaakt worden; ten tweede, in de handen van de kapitalisten kunnen deze trends zelfs uitgebuit worden en kunnen dus schadelijk zijn. Bijvoorbeeld, het aanmoedigen van sterilisatie en abortus bij mensen van de Derde Wereld (de zwarten in Amerika) kunnen leiden tot een geleidelijke volkermoord. Er is niets automatisch aan het socialisme. De overgang van het kapitalistische tweede stadium naar het derde stadium van het socialisme-kommunisme, zal een zeer lang proces zijn, en bovendien zal die

plaatsvinden op een ongelijke manier in verschillende delen van de wereld.

Het derde stadium

Vóór we de overgang naar het derde stadium kunnen bestuderen moeten we de verwezenlijkingen van het tweede stadium onderzoeken, vooral die verwezenlijkingen die een voorwaarde zijn voor het tot stand komen van het derde stadium. Terwijl het kapitalisme inderdaad belangrijk is voor het instellen van een gerationaliseerde produktiewijze en van "universele relaties" (wederzijdse afhankelijkheid) die het individu vrijmaken van zijn afhankelijkheid van anderen, is het ditzelfde proces van gesocialiseerde en gespecialiseerde produktie die het individu geïsoleerd en gealiënerd hebben. Hoe gebeurt dit?

Onder het kapitalisme is winst het doel van de produktie: de produktie is niet in de eerste plaats gericht op het vervullen van menselijke behoeften, tenzij in de mate dat zij winst kunnen voortbrengen. Verhoogde produktiviteit, op basis van een hoogst ontwikkelde technologie en arbeidsverdeling, maakt het mogelijk dat het kapitaal zich uitbreidt. De arbeiders zijn betrokken bij het produktieproces, maar vervreemd van hun werk, van elkaar, en van zichzelf. De arbeiders maken geen auto, zij zijn deel van een automatische band. Ze hebben geen controle over de produktiemiddelen aangezien deze in de handen zijn van privé-bezit. De enige beslissing die zij kunnen maken is aan wie zij hun arbeidskracht zullen verkopen, als er tenminste iemand is die ze wil kopen. Zij, of tenminste hun arbeidskracht, zijn waren geworden. Hun aliënering is volledig en kan alleen tijdelijk verlicht worden door middel van alcoholisme, drugs, verbruiks-zucht, massa-vermaak of door de ideologie van het kleine gezin.

De huisvrouw is ook gealiënerd. Ze is geïsoleerd in haar huis, niet in staat haar eigen behoeften of die van haar gezin te vervullen. Als ze buitenshuis tewerkgesteld wordt, is ze uitgebuit als arbeidster en onderdrukt als huisvrouw. Kinderen worden dus overgeleverd aan gealiënerde ouders en leraars, die als taak hebben de toekomstige arbeiders voor het kapitalisme klaar te stomen.

De visie die Marx had op het derde stadium bestond uit een maatschappij waar de menselijke belangen en niet de winsten de produktie bepalen. Hij keek niet terug naar een langvervlogen tijd, waar goederen werden geproduceerd voor onmiddellijke konsumptie, maar hij keek vooruit naar

een maatschappij waarin produktie voor verbruik en menselijke noden gerationaliseerd zijn. In een dergelijke maatschappij zou "vrije individualiteit" mogelijk zijn op een universele basis, in plaats van het privilege te zijn van een elite. Nochtans, om dit proces mogelijk te maken is er een hoog niveau nodig van materiële ontwikkeling. Het niveau van sociale rijkdom zou niet bepaald worden door het aantal winsten die gemaakt zijn, maar door de hoeveelheid tijd die beschikbaar gekomen is voor iedereen:

"... aan de ene kant zal de noodzakelijke arbeidstijd gemeten worden door de behoeften van het sociaal individu, en, aan de andere kant zal de ontwikkeling van de kracht van de sociale produktie zo sterk aangroeien dat, zelfs al is nu de produktie berekend op de rijkdom van iedereen, de hoeveelheid beschikbare tijd voor iedereen zal aangroeien. Want echte rijkdom is de ontwikkelde produktieve capaciteit van iedereen. Rijkdom zal dan niet langer gemeten worden in termen van arbeidstijd, maar eerder van beschikbare, vrije tijd." (9)

In deze visie verliezen de verhoudingen tussen de individuen onderling hun betekenis van macht, afhankelijkheid en competitie. Binnen een woongemeenschap zou dit betekenen dat mensen samenkomen en samenwonen om hun leven samen op te bouwen, niet op de basis van rollen die op voorhand vastgelegd zijn (zoals nu het geval is) maar op de basis van wederkerige belangen.

Als dit derde stadium ons uiteindelijk doel is, hoe kunnen we dan de materiële voorwaarden en het politiek bewustzijn tot stand brengen die daarvoor nodig zijn? Eerst en vooral heeft het laat-kapitalisme ons de mogelijkheden getoond van een technische ontwikkeling die nodig is voor een bepaalde graad van individuele onafhankelijkheid en autonomie. Het heeft ons de schijn gegeven van vrije individualiteit, maar enkel de schijn, want het is gebaseerd op gealiëneerd werk. Als de arbeiders zich hun eigen arbeid toeëigenen en controle uitoefenen op de produktiemiddelen, dan zullen zij ook de macht hebben de doeleinden van die produktie te bepalen. Ze zullen in staat zijn werkelijke, en niet schijnbare, vrijheid te verwezenlijken.

(9) Karl Marx: "Grundrisse" (1857-58), Engelse vertaling van Martin Nicolaus, Vintage, 1973, p. 708.

Het is voor ons duidelijk dat een strakke arbeidsverdeling voor man en vrouw en een specifieke rollenverdeling geen plaats zouden hebben in een maatschappij die het derde stadium heeft bereikt. Mannen en vrouwen zouden vrije personen zijn, die met mekaar zouden omgaan als mensen eerder dan als toneelspelers in een bepaalde rol. Het is de konkrete hoop op zo'n maatschappij die verschillende politieke bewegingen gemotiveerd heeft.

"Het past dat het gezin, waarin zovele van de meest universele en dwingende materiële evoluties van een maatschappij plaats gevonden hebben, tegelijkertijd de beperkte mogelijkheid van het kapitalisme weergeeft de menselijke behoeften ondergeschikt te maken aan zijn eigen lege groei. De meest recente en democratische vorm van een oude hoop kan dikwijls gevonden worden in de vaak gepijnigde verhoudingen van het aktuele persoonlijke leven: de hoop dat de mensheid een leven, gedomineerd door produktieverhoudingen, kan te boven komen en voorbijstreven. In verschillende vormen heeft deze hoop radikale en revolutionaire bewegingen doen ontstaan sinds de negentiende eeuw." (10)

Met deze argumentatie willen we zeker geen utopisch socialisme aanmoedigen. We willen enkel de motivering zowel als de implicaties aangeven van politieke organisatie als we dat derde stadium van Marx willen bereiken. Om niet utopisch te zijn in de strijd voor het socialisme moeten zowel de materiële voorwaarden van de meeste vrouwen vanddag als de dominerende ideologie in acht genomen worden in het bepalen van de politieke strijd.

Voor ons is het op het ogenblik duidelijk dat het bewustzijn van de vrouw anders bepaald wordt dan dat van de man. Daarom moeten specifieke strategieën ontwikkeld worden die de vrouw direkt kunnen betrekken in de socialistische strijd. De feministische eisen die momenteel gesteld worden, zijn hier van uitzonderlijk belang. Niettegenstaande het feit dat vandaag in Amerika meer dan 40 percent van de ekonomisch aktieve bevolking bestaat uit vrouwen (in België 30 %), zien de vrouwen zichzelf nog altijd in de eerste plaats als echtgeno-

(10) Eli Zaretsky: "Capitalism, the Family and Personal Life", in Socialist Revolution, jan.-april 1973, p. 125.

ten en moeders. Als onze politieke strijd effectief wil zijn, moet hij die vrouwen actief insluiten zowel als huisvrouwen, moeders, echtgenoten, leden van een gemeenschap als in hun functie als arbeiders. Dit is de plaats waar het socialisme en het feminisme mekaar ontmoeten. De ene beweging zonder de andere heeft geen zin.

"De term die dit verloop op de beste manier samenvat, een verloop dat gedeeltelijk nieuw is en gedeeltelijk een verschuiven van prioriteiten, is "de politiek op de eerste plaats zetten" ... De centrale betekenis van die term is egalitarisme in de breedste en diepste zin van het woord, dat is de vermindering en de uiteindelijke eliminatie niet alleen van de inkomensverschillen, maar ook van de verschillen in kennis, macht, privilege en alles dat de mensen verdeelt en hen tegen mekaar stelt, ofwel als groepen ofwel als individuen, en het dus onmogelijk maakt samen te leven in solidariteit en geluk." (11)

"Het marxisme in de huidige tijd op wereldschaal, vertegenwoordigt de hoogste menselijke aspiraties. Het is een filosofische inzet tegenover menselijke wezens als een doel op zichzelf. Als feminisme gelijkheid betekent, een einde aan de gedwongen arbeidsverdeling, en het begin van het ontploeien van de menselijke individualiteit, dan moet feminisme socialisme betekenen." (12)

Besluit

In dit artikel hebben we getracht twee vragen te belichten: ten eerste, wat kan een marxistisch perspectief inzake het gezin bijdragen; en, ten tweede, wat zijn de huidige ontwikkelingen van het gezin?

We hebben gezien dat de nieuwe vormen van het gezin niet noodzakelijk het verval van het kapitalisme aanduiden, maar dat er een duidelijk onderscheid is tussen de kapitalistische norm van de klein-familie

(11) Paul Sweezy en Harry Magdoff: "Twenty-five Eventful Years", in Monthly Review, juni 1974, p.9.

(12) Eli Zaretsky, Socialist Revolution, jan. 1975, p.44.

en de aktuele situatie van samenleven, vooral dan in Amerika. We hebben betoogd dat, in onze tijd, het bewustzijn van de vrouw en van de man bepaald is door de ideologie en door de materiële voorwaarden. Vooral vrouwen schijnen beïnvloed te zijn door hun rol in het gezin.

In de politieke strijd voor socialisme zou het zoeken naar vrije individualiteit een belangrijk deel kunnen zijn van de transformatie van het individueel, persoonlijk leven in een gealiënerde, kapitalistische maatschappij naar een sociaal bestaan, waarin persoonlijke en sociale behoeften geïntegreerd zijn en waarin de mensen zelf hun eigen productieve arbeid controleren.

Hoewel we niet de onmiddellijke implicaties van onze stelling aangegeven hebben voor de strategie van de socialistische beweging, hebben we een paar punten aangeduid die zouden moeten deel uitmaken van een dergelijke strategie. We hebben erop aangedrongen dat de aktuele feministische eisen een aktief en integraal deel zouden uitmaken van een socialistisch programma.

Hoeft het nog gezegd dat het socialisme er niet automatisch zal komen? Twee belangrijke factoren in het revolutionaire proces zijn het bewustzijn van het individu en de klassestrijd. Om dit bewustzijn en de klassestrijd te verwezenlijken is de aktieve deelname nodig van alle mannen en vrouwen in alle sferen van het leven: produktie, reproductie, privaat en publiek. Onder het huidige kapitalistische systeem zijn er veel kontradikties tussen het individu en het gezin, tussen het werk en het leven, die de mensen verhinderen hun eigen geschiedenis te maken op een bewuste manier. Aliënatie is een hoofdkenmerk geworden in ons leven als arbeiders, individuen, ouders, burens en vrienden.

Te lang heeft de feministische beweging vermeden of geweigerd voor het socialisme te werken. Te lang heeft de socialistische beweging vermeden of geweigerd de feministische eisen "au sérieux" te nemen, in het gezin zowel als op het werk en in de buurtgemeenschap. Beide bewegingen moeten zich nu realiseren dat het gezin een zeer belangrijke entiteit is in het kapitalistische systeem, en in elk sociaal systeem. Het is een entiteit in de produktie en in de konsumptie, en het is ook de plaats waar al heel vroeg de persoonlijkheid gevormd wordt en in een rollenpatroon geduwd. De familie, het gezin onderhoudt de kapitalistische ideologie en wordt er ook door onderhouden. Als we het gezin willen veranderen zullen we ook het kapitalisme moeten veranderen. Aan de andere kant zullen, zoals wij betoogd hebben, de huidige verande-

ringen in de gezinsorganisatie en -relatie, belangrijke elementen zijn in het veranderen van het kapitalisme. In materiële en ideologische termen is het gezin, vooral voor de vrouw, een belangrijk element in de politieke strijd.

Historisch heeft men meestal het gezin buiten de politieke strijd gelaten omdat het aanzien werd als een deel van de private sfeer. Vandaag is het belangrijk de sociale basis van het gezin en zijn economische functies te onderzoeken. Enkel in de loop van konkrete strijd in de gemeenschap en in de werkplaats zullen we in staat zijn deze analyse en de strategieën die eruit volgen, te formuleren. In dit opzicht zijn we het eens met de Prairie Fire zanggroep:

"Je moet dingen leren als je dingen wil veranderen,
en je moet dingen veranderen als je iets wil leren."

Monika Abicht en andere leden
van het Kollontai Kollektief